

ХРИСТО СМИРНЕНСКИ И ПРОЛЕТКУЛТА

Христо Дудевски

Почти няма изследвач на творчеството на Христо Смирненски, който да не е посочвал значението на Октомврийската социалистическа революция и младата съветска поезия в идейната и творческата еволюция на поета. При това обикновено въпросът за влиянието се свързва с въпроса за генезиса и развитието на художествения метод на Смирненски. Напоследък усилията са насочени именно към такъв по-широк обхват на проблемите. Това, разбира се, съвсем не означава, че всички въпроси са изчерпани. Поне липсата досега на обстойна монография за поета не ни убеждава в противното.

В тези кратки бележки искам да обърна внимание на някои факти от нашия литературен живот през 1919—1923 г. — времето, когато Христо Смирненски твори най-зрелите си произведения. Имам предвид статиите, които се появяват по страниците на партийния периодичен печат — вестниците „Младеж“ и „Народна армия“, списание „Ново време“, застъпващи въпросите на строителството на пролетарската култура.

... Нека се пренесем мислено четиридесет и три години назад. Първи години на съветската власт, току-що са изгонени интервентите. Правят се първи стъпки в строителството на новия строй. Пристъпва се към изграждането на нова култура, нова литература. Всички са убедени, че те трябва да бъдат наистина нови, тъй както е нов борецът-революционер и победител в гражданската война. За да се въплъти този нов герой в изкуството, нужни са нови форми, нови изразни средства. Понякога новите художествени форми се представят като адекватни на революцията. Това са форми „привеждащи в движение милиони сърца“.

И друго. Сега господстващ жанр е поезията. Тя е предпочитана, търсена. Особено в годините на гражданската война и непосредствено след нея. При това силите са разделени на различни лагери. Всички „бивши“ яростно пророкуват, че болшевиките „няма да издържат“, че те са рушители на културата. Дори изпращат писмо на А. В. Луначарски, в което недвусмислено заявяват: „Руската литература престана да съществува. От явление със световно значение тя се превърна в стайна потреба“.¹ А небезизвестната поетеса З. Хипиус, напускайки родината, прокълне руския народ:

Мне пуля — на миг. . . А тебе нагайки,
Тебе хлысты мои — на века!²

Иначе постъпиха Валери Брюсов и Александър Блок. Те приеха Октомврийската революция и работиха за изграждането на новата руска литература и култура.

¹ Вестник литературы, Петроград, 1962, № 4—5, стр. 12.

² З. Гиппиус, Последние стихи, Петроград, 1918, стр. 56.

В тази сложна обстановка с особена активност разгръщат своята дейност пролетарските културно-просветни организации. Всъщност те възникват в периода между Февруарската и Октомврийската революция и си поставят за цел да способствуват за културното образование и възпитание на работниците. На този етап Пролеткултът бил независим от временното правителство. И това несъмнено е правилно. Впоследствие, след победата на болшевиките, съветското правителство също се възползува от организационните форми на Пролеткулта. Но когато стават очевидни неговите немарксистически, формалистически увлечения в нарочно писмо „За пролеткултовете“ (1920) ЦК обръща внимание върху следното: „Онези най-антимарксистически възгледи, които тъй богато разцъфтяха след поражението на революцията от 1905 г. и няколко години (1907—1912 г.) владееха умовете на „социалдемократическата“ интелигенция, опиянена в годините на реакцията от богостроителството и различните видове на идеалистическата философия, — същите тези възгледи в замаскиран вид антимарксистическите групи от интелигенцията сега се мъчат да присадят на пролеткултовете.“¹ Още по-категоричен е В. И. Ленин, който в скицата на резолюцията за пролетарската култура, пише: „Не е из м и с л и ц а новата пролеткултура, а р а з в и т и е на най-добрите образци, традиции, резултати на с ъ щ е с т в у в а щ а т а култура от гледна точка на светогледа на марксизма и условията на живот и борба на пролетариата в епохата на неговата диктатура.“²

Този интерес към пролеткултовското движение, че повторя, се обяснява с това, че партията и Ленин се стремяха да подчинят тази организация на държавното културно строителство, да използват нейните „форми“ за приобщаване на многомилionните слабограмотни маси към културно творчество. От друга страна, в пролеткултовското движение дейно участваха много поети, художници — М. Герасимов, А. Арски, В. Александровски, В. Кирилов, Н. Полетаев, А. Маширов-Самобитник, И. Садофиев, А. Поморски и др. В своите стихове те утвърждаваха историческото значение на Октомврийската социалистическа революция. Колективизмът съставя основния патос на тяхната поезия. Но като отбягваха индивидуализма, по думите на Валери Брюсов, те изпаднаха в друга крайност. Делото на Октомври те разглеждаха в планетарен план, реалното в действителността престана да бъде обект на поетическо вдъхновение.³

Именно с тези и други свои страни пролеткултовското движение привлече вниманието на пролетарските революционни писатели в чужбина. Жадни за ново изкуство, те посрещнаха с небивал интерес всичко, което излизаше от страната на първата държава на работниците и селяните. Самата атмосфера беше наелектризирана е иденте на Великия октомври. Ето някои факти.

На 1 юли 1919 г. възобнови излизането си партийният орган списание „Ново време“. През ноември с. г. като издание на БКП (т. с.) се появи седмичникът „Червен смях“. Това беше първият хумористичен орган на писателите-комунисти в България. Негови основатели и първи редактори бяха Крум Кюлявков и Христо Ясенев. Още в първия брой на „Червен смях“ Христо Смирненски напечата сатиричното си стихотворение „Везните на морала“. На 28 декември 1919 г. беше обявена обща стачка на железничарите, телеграфо-пощенски и телефонни служители. На другия ден БКП (т. с.) издигна лозунг за едноседмична всеобща политическа стачка. Правителството въведе обсадно положение и мобилизира всички полицейски и военни сили, за да спасява капитализма и монархизма. В тази връзка, като разглежда значението на Октомврийската революция и нейното отражение върху другите страни и народи, списание „Ново време“ пише: „Тази именно велика революция, която е из-

¹ „О партийной и советской печати“. Сборник документов, Москва, изд. „Правда“, 1954, стр. 221.

² Сборник „Ленин о культуре и искусстве“, Москва, 1956, стр. 300.

³ Ж-л „Печать и революция“, Москва, 1923, кн. 7, стр. 83—84.

вестна под името болшевишка революция, туря началото на новия свят... Тя е която внася днес в целия стар свят дълбок преврат в психологията и съзнанието на грамадните досега заблуждавани и потискани мнозинства.¹

Разбира се, „Ново време“ не остана само при тази констатация, а тъкмо от неговите страници проникват у нас главните трудове на В. И. Ленин — от една страна, а от друга—Д. Благоев, Хр. Кабакчиев, В. Коларов, Г. Димитров печатат системно свои статии, в които защитават младата Съветска република или пропагандират нейния опит и световноисторическо значение. Но това са въпроси на друга тема...

Пак върху страниците на „Ново време“ се появи първата статия, в която се третира въпросите на пролетарската култура в Съветска Русия. Статията е поместена в две поредни книжки на списанието (II и III) от септември-октомври 1920 г. Забележете у нас се заговоря за Пролеткулт тогава, когато съветското правителство и партията вече подготвя неговото ликвидиране като самостоятелна организация. Така на 12 октомври 1920 г. се състоя конгрес на Пролеткулта, който гласува резолюция за вливането на неговите организации в Комисариата на народната просвета. На 1 декември с. г. по инициатива на В. Л. Ленин в „Правда“ излезе известното писмо на ЦК на РКП (б.), дето четем: „ЦК не само не иска да свърже инициативата на работническата интелигенция в областта на художественото творчество, но обратно—ЦК иска да създаде за нея по-здрава, нормална обстановка и да ѝ даде възможност да се прояви във всички форми на художественото творчество.“²

Като знаем тези факти, обяснимо е защо у нас се пристъпва към изграждане на пролеткултовете едва през 1921 г. От друга страна, тия пролеткултове се формират предимно към дружествата на Българския комунистически младежки съюз.

Очевидно така е била разбрана задачата при създаването на нашите пролеткултове, щом в статията „Пролеткултът и младежите“ Крум Кюлявков във вид на инструкция пише: „Аз искам обаче да посоча тука една друга страна, да дам едно малко осветление върху участието на другарите младежи в студиите на пролеткулта. Няма съмнение, че тия студии ще бъдат изпълнени повечето, ако не изключително от пролетарски младежи-комунисти, както и цялата тази организация въобще да се крепи изключително от духа и дейността на българската комунистическа младеж. Макар в организационно отношение тя да е подчинена на партията, но нейното съдържание и физиономията ѝ ще бъдат обрисувани и дадени от другите младежи.“³

И друга особеност. По характер и предназначение на дейността, развита от нашите пролеткултове, те едва ли не допълват дейността на читалищата или работещите към тях партийни просветни, театрални и други групи. В този дух и Кюлявков дава допълнителни напътствия в поменатата вече статия: участието на комсомолците „ще се отрази благотворно и върху самия младежки съюз: литературните вечери, където пролетарските автори ще четат сами своите произведения; седмичните дискусии, където всичко направено през седмицата ще се подлага на обща другарска самокритика, спектаклите, беседите, изложбите и пр. и пр. ще нахлуят с нови, свежи струи в средата на младежката среда и ще възбудят много сили към по-интензивна партийна и творческа работа.“⁴

Както се вижда, това е своеобразно пречупване на задачите на пролеткултовете през призмата на нашите национални условия. То произтича от целите, които нашата партия преследва с откриване на пролеткултовските студии или кръжоци към дружествата на БКМС.

¹ Ново време, г. XIX, 1919, кн. 1, стр. 3.

² Правда, броя от 1 декември 1920 г.

³ Кр. Кюлявков. Пролеткултът и младежите — Младеж, бр. 28 от 11 декември 1921 г.

⁴ Пак там.

В същото време трябва да се отбележи и това, че в отделни селища по инициатива на комсомолците вече са съществували просветни групи. Ето какво ни съобщава една дописка, поместена в „Младеж“:

„През пролетта на 1921 г. при местната комунистическа група в с. Бяга, Пещерска околия, се образува младежко комунистическо дружество с около 20 члена. . . По пътя на просветно-организационната дейност на партийната група и на младежкото дружество се изпечват редица спънки: липса на клуб, знаме, книги, липса на средства. . . През свободното време денем и нощем или вечер на луна, тайно от бащите им, които им се заканват и ги преследват, младежите от комунистическото дружество секат тухли, продават ги и с получените пари наемат и издържат клуб, набавят си знаме, купуват брошури и картини. . . Закипява трескав просветен и организационен живот.“¹

Това се случва в буржоазна България, при наличието на царска полиция и терор. Голяма ще е била нуждата от съответна помощна литература, щом Георги Бакалов, неуморимият преводач и разпространител на руската художествена и политическа мисъл у нас, стъкмява и издава в свой превод днес почти забравената брошура „Под знамето на Пролеткулта“.² Подборът на статиите издава определена целенасоченост. С четири работи е представен В. Полянски, с по една — А. В. Луначарски и В. Керженцев — и тримата дейци на Пролеткулта. Не казвам, че в поместените статии липсват „концепции“, дошли по „наследство“ от А. Богданов, но в основата си статиите развиват новото, след 12 октомври 1920 г., гледище за характера и задачите на Пролеткулта. Впрочем това е отразено и в предговора към брошурата, написан от Г. Бакалов.

Приведените дотук данни имат един смисъл: те доказват, че у нас макар и за кратко време са били организирани пролеткултове, главно в средата на комсомолците. Може би за това в органа на БКМС, списание „Младеж“ бива открита рубрика по културните въпроси, в която се разглеждат проблемите на пролетарската култура, печатът се произведения на М. Горки, стихове на А. Маширов-Самобитник, В. Каменски, както и рецензии за новоизлезли книги.

От друга страна, съвсем безспорно е, че у нас ударението се слага на общопросветната насоченост в дейността на пролеткултовете, те се третират като специфична „форма“ за пропагандиране и запознаване на нашата младеж с новите явления в младата съветска литература, изкуство и култура. Нещо повече. У нас Пролеткултът не се разви като естетико-формалистическо течение, каквото се стремеше да го превърне А. Богданов и което срещна решителен отпор от страна на партията и В. И. Ленин. Българските пролеткултове се оказаха своеобразни огнища за възпитание предимно на младежите в комунистически дух. Тъкмо в студиите или кръжоците към дружествата на БКМС нашите младежи научаваха, че към литературата, изкуството и културата изобщо също така трябва да имаме класов, партиен подход, както към всяка друга дейност на работническата класа. В този смисъл е понятно защо „Ново време“ „побърза“ да запознае своите читатели с бележитата Ленинова статия „Партийна организация и партийна литература“. Тя излезе в книжка 10/1923 г. под заглавието „Партийната литература“ (Из съчиненията на Ленин)“.

¹ Младеж, бр 29 от 18 декември 1921 г. (подчертаното от мен — Х. Д.) Сръ. Т. Колева. Българският комунистически младежки съюз в периода на следвоенната криза 1919—1923 г., Изд. „Народна младеж“, 1961. стр. 93—94.

² Под знамето на Пролеткулта. Сборник от статии, Изд. Кооп. „Освобождение“, 1921.

От спомени на съвременници е известно, че като комсомолец и млад комунист Христо Смирненски също е преминал през студията, изградени към дружествата на БКМС¹. Подробно за това разказва и Георги Караславов в очерка си за поета².

Например във връзка с акцията за събиране на помощи за гладуващите в Съветска Русия Смирненски разработва сценарий за жива картина „Гладът в Поволжието“, която била представена на вечерника в партийния клуб „Георги Кирков“. На същото място се играе втора жива картина „Барикада“ — отново автор и режисьор е Смирненски. „Вечерниките, утрата, декламациите и рецитациите — продължава Караславов — заемали важен дял в системата на масовата партийна пропаганда и агитация. Поради това партийното ръководство организирано курсове за декламатори и рецитатори. Художествен ръководител на тези курсове бил Стефан Киров, комунист, един от най-големите актьори в България, известен и като театрален организатор. . . В художествената комисия бил привлечен и Христо Смирненски³. Нататък Караславов разяснява в какво конкретно се е изразила дейността на поета в помощ на курсистите.

Това, че Смирненски е познавал творчеството на руските поети от Пролеткулта и на близката нему група „Кузница“, се потвърждава и от преводите, които той прави по същото време на стихове от М. Герасимов („Железни цветя“), П. Арски („Песента на динамита“), Вл. Кирилов („Железна мисия“), както и от съвместния превод с Кр. Кюляков на „Химни на труда“ („Поэзия рабочего удара“) на Ал. Гастев.⁴ Не е тук мястото да преценявам качеството на тези преводи. По-съществено е да се подчертае следното.

Тези преводи не са случайни в творческата работа на поета. Те бележат един момент в идейните търсения на Смирненски, момент, който не може да се развие напълно поради ранната смърт на поета. Това подчертаване не е лишено от основание. Дори автор като Г. Караславов в цитирания вече очерк за Смирненски подценява изданието на български на „Химни на труда“, разглеждайки го като проява на пролеткултовщина⁵.

Разбира се, с това далеч не твърдя, че между съвременните съветски автори Смирненски е проявил някакво предпочитание към поетите от Пролеткулта или „Кузница“. Подобно гледище би било груба грешка. Благодарение на Д. И. Полянов, Кр. Кюляков и други наши пролетарски поети Смирненски е получавал и четял почти всичко ново, пристигащо от родината на Вл. Маяковски, Ал. Блок, С. Есенин, Демян Бедни⁶. Като поет Смирненски изразява върху широка национална и интернационална основа. Той чете и усвоява най-доброто в нашата революционна и реалистична лирика — Ботев, Вазов и Яворов; после се обръща към творчеството на Хайне, Пушкин, Лермонтов, Тургенев; с особена страст чете Горки. Но онова, което изиграва решаваща роля в изграждането му като поет-новатор, автор на имащата историческо значение в развоя на съвременната българска литература стихосбирка „Да бъде ден!“ (1922 г.), е включването му в активна борба за делото на работническата класа.

Смирненски написал едни от най-вдъхновените си творби, родени от Октомври и посветени на Октомври, въпреки и независимо от поетиката на Пролеткулта. Едва ли някой ще отрече това „предимство“ на „Червените ескадрони“, „Три години“.

¹ Св. Г. Цанев. Литературни разговори. — Спомени за Христо Смирненски, 1955, стр. 211.

² Г. Караславов. Христо Смирненски, биографичен очерк, 1955, стр. 129—131.

³ Г. Караславов. Христо Смирненски, стр. 130.

⁴ Ал. Гастев. Химни на труда. Прев. Христо Смирненски и Кр. Кюляков. Предговор от Г. Бакалов, София, 1925.

⁵ Г. Караславов, цит. съч., стр. 152.

⁶ Вж. В. Димитров. Из нашата дружба. — Спомени за Христо Смирненски, стр. 104.

„Северно сияние“, „Москва“, „Бунтът на Везувий“ — зрелите произведения на Смирненски като поет социалистически реалист. Именно тук победи социалистическият реализъм като художествена система на пълнокръвно и богато отразяване на живота, победи в такъв исторически момент, когато гигантските промени в материалния свят закономерно водела до промени и в психиката на човека.

Проблемът за отношението на Смирненски към Пролеткулта има и друг аспект. Доколко и как нашият поет „се запазва“ от пряко идейно-естетическо влияние на поетите от Пролеткулта. Ще се спра на две стихотворения — „Към слънчеви зари“ от А. Маширов-Самобитник и „Към висините“ от Смирненски. И двете произведения са печатани в „Младеж“ (г. II, бр. I и 9). Преводът на „Към слънчеви зари“ е направен от Ив. Шикеров. Това още повече изостря нашето внимание.

Несъмнено и двете стихотворения дишат с патоса на освободителната борба на работническата класа. Забележете, в първата си публикация „Към висините“ носи подзаглавие „Конгресен привет на другарите младежи“, т. е. на делегатите от IV конгрес на комунистическата младеж в България. Но тъкмо обилието на революционна фразеология, както и разтварянето на личността на поета в колектива, космоса придава изключително планетарен характер на идеята-тема. И Маширов-Самобитник, и Смирненски (за разлика от други негови творби, като „Червените ескадрони“, „Бурята в Берлин“, „Йохан“) тук дават преднина на абстрактните понятия-образи, като „светлина“, „простор“, „зари“, „красота“, „висини“ и пр. И това се върши не с оглед на цензурата, а единствено по маниера и в „стила“ на космичната поезика от 20-те години. В този смисъл едва ли е оправдано да се търси влияние на съветския върху българския автор. Може би по-вярно ще бъде, ако в установеното „сходство“ между „Към слънчеви зари“ и „Към висините“ виждаме известна близост в начина на възприемане на света, в типа на художественото обобщение у двата поета. Сравнете

у А. Маширов — Самобитник:

Веч близко са пределите желани.
Ей блясва слънцето пред нашия взор:
цял океан от светлина, простор. . .
Сърцата лудо блъскат във гърди,—
забравяме умора, болки, рани
 неволи и беди.

Нас чака светъл празник многоцветен
в чартозите на вдъжновеният труд.
Ни майката земя сред родния скут
за всички мир и щастие ще цари.
Зад нас далеч е тъмний лес столетен,
 пред нас — зари, зари. . .

у Смирненски:

Като звън на далечни, грамадни камбани,
като гръм на стихийни вълни,
свободата зове непрестанно сърца ни
към лазура на нови страни.

А в пожара на тия копнежи сърдечни
свободата на пристъп звъни,
и отекват гръмовно простори далечни:
„Светлина! Красота! Висини!“

Както се вижда, „близостта“ между двете произведения с нищо не накърнява особената творческа физиономия на нашия поет. Неговите художествени образи се носят в наша, българска атмосфера, заразяват със своя, българска романтика. Следователно, като изследваме изворите, подхранили зрялото творчество на Смирненски, трябва да се интересуваме от всички фактори, без да надценяваме едни за сметка на други. От този ъгъл трябва да разглеждаме и литературното влияние, което като понятие се оказва твърде широко. То се изразява в най-различни аспекти в зависимост от безкрайното многообразие на историко-националните условия и според особеностите на националната психика и традиции. В това ни убеждава и отношението на Смирненски към Пролеткулта.